

І. П. КЛИМАЎ

ВАСІЛЬ ЦЯПІНСКІ АБ ЦАРКОЎНАСЛАВЯНСКІХ ПЕРАКЛАДАХ БІБЛЕЙСКІХ ТЭКСТАЎ

Выданне ў другой палове XVI ст. першага беларускага перакладу евангелля Васілём Цяпінскім сталася адметным дасягненнем тэксталагічнай і перакладніцкай практыкі. Аб гэтым сведчыць і самы выгляд ягонага выдання: дзвюхмоўная паліглот памерам in folio са шматлікімі заўвагамі на палях да асобных месц тэксту. У яе маргіналіях цытуюцца чытанні з розных (царкоўнаславянскіх і польскіх) версій евангелля, адзначаюцца семітызмы і грэцызмы, якія засталіся ў гэтых версіях без перакладу¹. Для даследчыкаў галоўнымі крыніцамі звестак аб выкарыстанні пэўных прыёмаў перакладу і тэксталагічнай тэхнікі ў тыя часы якраз і з'яўляюцца розныя дапаможныя тэксты: маргіналіі, прадмовы і пасляслоўі². Аб напружанай працы гаворыць Цяпінскі ў прадмове да выдання, калі заўважае, што *то не без большое трудоности пришло, ижь двама езыкы за раз, и словенским и при нем тут жо роускимъ, а то наболши и словенскимъ* (г. зн., працаваць цяжэй за ўсё прыйшлося з царкоўнаславянскім, іншамоўным тэкстам). Відаць, дзякуючы такой увазе да царкоўнаславянскай спадчыны выданне пратэстанта Цяпінскага потым прымалася і захоўвалася ў праваслаўных манастырах. Адзін паасобнік ягонага евангелля каля 1580 г. знаходзіўся ў Супрасльскім манастыры на Беласточчыне, а другі быў у XIX ст. знойдзены ў Антоніева-Сійскім манастыры пад Архангельскам.

Праца над евангеллем, несумненна, паставіла перад Цяпінскім шмат пытанняў, перш за ўсё звязаных з выпрацоўкай зыходнага тэксту для свайго перакладу, скарыстання папярэдніх славянскіх перакладаў Св. Письма і знаёмства з існаваўшай перакладчыцкай традыцыяй. У якім жа аб'ёме валодаў Цяпінскі гэтай інфармацыяй, які ўзровень ён меў як перакладчык і біблейст? На жаль, ад Цяпінскага не дайшло спецыяльнага твора, накіраванага *Przedmowy na nowy testament* Сымона Буднага (Новы завет, Лоск, 1574), дзе б выказваліся погляды перакладчыка на гэтых пытаннях. У вядомай *Прадмове Васіля Цяпінскага*, якая захавалася ў адзіным рукапісу з 1580 г., праблемы тэорыі і практыкі біблейскай тэксталагіі не закранаюцца. Але там маецца шмат цікавых заўваг на гэтую тэму, якія сведчаць аб шырыні навуковых інтарэсаў Цяпінскага. Абапіраючыся на *Прадмову*, можна скласці досыць поўную карціну ягоных уяўленняў аб біблейскіх перакладах.

1. Славяне здаўна мелі пераклад тэтраевангелля, апостальскіх дзеянняў і пасланняў: *писмо... тетра евглия и апостола словенского... перед тисечю лет от некоторого з словян выложено*, — прычым тут, відаць, маецца на ўвазе богаслужбовая рэдакцыя гэтага перакладу, паколькі далей аўтар гаворыць: *а которое не одно въ их* (г. зн. «рускіх» царквах), *але по всех црквах сербских, московскихъ, волоских, болгарских, харвицких* (так!) *и иных, чтут* (г. зн. чытаюць). У гэты спіс народаў, якія выкарыстоўвалі старажытны славянскі пераклад у літургічнай практыцы, Цяпінскі ўключае не толькі славян, але і румын (*волоских*), не толькі праваслаўных, але і католікаў (*харвицких*). Хоць спіс пакінуты прынцы-

лова адкрытым (*i иных*), у яго не папалі ні чэхі, ні палякі, якія свайго перакладу ў літургіі на той момант не мелі. Так, Сымон Будны ў *Przedmowie na nowy testament* заўважае наконт старажытнага славянскага перакладу, што *o nim iedni* (г. зн. славяне) *nie wiedzą (tako Czechowie u Polacy), a drudzy go nieprawie rozumieją, iako Rusacy u Moskwicki u inie*. Дарэчы, польскі этнонім у *Прадмове* ужыты двойчы: у кантэкście, дзе ідзе гаворка пра *духовных и учителей, якія в полскіе або в иные писма... не мало и оу себе и дети... заправоуют*; і ў пераліку заходнееўрапейскіх народаў: *нам недалекіх влохов, немцов, поляков, французов, ганкликів, гишпанов*.

2. Больш таго, аказваецца, славяне мелі поўны пераклад усёй бібліі: *перед тисечю лет з гевреиского ветхія, а з греческог(о) новыи завет, то ест всю библію; што ж иных або толковых писм, их предки выложили и в своих црквах власным языком своим и поніне оставили* (тут, як і ў першым прыкладзе, выраз *перед тисечю лет*, відаць, трэба разумець фігуральна, у сэнсе 'вельмі даўно'). Тое, што аўтар апярэчуе тэрмінамі *ветхія і новыи завет*, а таксама *вся біблія*, слаба распаўсюджанымі на Русі і Балканах, выяўляе ягонае знаёмства з пратэстанцкай (= еўрапейскай) навуковасцю, для якой такая тэрміналогія была звычайнай. Відаць, груз гэтай навуковасці прымусіў Цяпінскага зрабіць вывад, што старазапаветныя кнігі ў славян перакладаліся з яўрэйскай мовы, тады як на самой справе славянскія (і нават лацінскія) перакладчыкі карысталіся пераважна Септуагінтай, і толькі пратэстанты пачалі шырока звяртацца да юдзейскага канону. (Ці не адлюстраваліся ў гэтых меркаваннях Цяпінскага якія-небудзь факты старажытнарускіх перакладаў асобных кніг Письма непасрэдна з яўрэйскай?)

Пад *иными писмами* можна бачыць літаратуру, дапаможную да біблейскіх тэкстаў (прадмовы айцоў і дзеячаў царквы, апавяданні пра аўтараў святых кніг, царкоўна-вучыцельныя творы і да т. п., якія часта суправаджалі біблейскія кодэксы). Такого роду літаратура разам з *толковыми писмами* завершвае ўвесь корпус літаратурнай традыцыі Св. Письма. Такім чынам, славяне валодалі ў перакладзе ўсім гэтым корпусам. «Корпус» (калі туды ўваходзілі *иные або толковыя писмы*) трэба разумець не столькі як суцэльны кодэкс пад адной вокладкай і нават не як поўны звод тэксту, а проста як суму тэкстаў, што знаходзіліся ва ўжытку.

3. Апрача славянскага перакладу, аўтар згадвае пра біблейскія версіі на іншых мовах: *иные вси народы... слово бже з латинских и иных писмъ своим теж языком приржоным перекладати и читати почали*. Ен асабліва падкрэслівае, што версіі гэтыя часам паўставалі не з першаарыгіналаў, а з прамежкавых крыніц (напрыклад, з лацінскай мовы). Такія пераклады маюць згодна Цяпінскаму, даволі позняе паходжанне і сваім узнікненнем абавязаны Рэфармацыі: *гэтыя народы до того и то не без малога забуреня и ображеня пришли, што пачалі перакладаць Св. Письмо на свае родныя мовы, — прычым прыклад у гэтым падалі ім славяне: вси народы их прикладом, ледве се аж за тых наших веков обачили*. З прычыны гэтага старажытны славянскі пераклад мае асаблівую годнасць. Па-першае, ён успрыняў традыцыю Св. Письма без усялякіх пасярэдніцкіх перакладаў (таму, відаць, Цяпінскаму і прыйшлося «накіроўваць» славянскіх перакладчыкаў старазапаветных кніг непасрэдна да яўрэйскіх арыгіналаў), ва ўсёй яе незакаламучанай чысціні: *миліо иных таким гоиным даромъ были от пна оздобени, же не рекучи миліо папу римског(о), але и миліо оных часов наоучениих народов в либи, в антиохіи, в пентаполи, сыщили, в месопотаміи, в палестыне, в финиции и инде*. Па-другое, пераклад адбыўся ў далёкай старажытнасці, якая раўназначная аўтарытэту: *в слове бже емъ прозревши, сами одни толко того были доказали, же подлуг науки апльское своим влосным языком от так давного часу слово боже выложили, имели и нам zostавили*.

Спіс краін наоучениих народов, на думку М. В. Доўнар-Запольскага, «отзывается знакомством с географическими пособиями, устаревшими на несколько веков»³. Падобныя пералікі розных экзатычных краін часта сустракаліся ў грэчаскіх хроніках (напрыклад, Георгія Амаргала)⁴, якія бралі сабе за ўзор біблейскі спіс спадчын і земляў сыноў Ноя (10-й раздзел кн. Быцця). Пры перакладзе гэтых хронік на царкоўнаславян-

скую мову такія спісы перайшлі і ў старажытнарускія летапісы⁵. Фанетычнае аблічча гэтых тапонімаў паказвае на тое, што ў *Прадмову* яны трапілі не прама з грэчаскай, а пры пасрэдніцтве лацінскай (і далей, польскай) мовы. Грэх. Λιβία у лацінскай мове набывае выгляд *Libia*, адкуль *либия* у Цяпінскага, пры црксл. *ливия*, *лувия*; грэх. Σικελία у лацінскай мове перадаецца як *Sicilia* > польск. *Sycyli(j)a*, у Цяпінскага *сьцьылия*, тады як црксл. *сикелия*, *сикилия*; таксама грэх. Φοινίκη дае *Finicia* у лацінскай, адкуль польск. *Finicy(j)a* пры црксл. *финикия*.

4. Славянскі пераклад атрымаў самую высокую ацэнку з боку Цяпінскага. Галоўнае яго дасягненне ён бачыць у літаральнасці: *целеваль, а снат и за собою оставил тот муж, нашъ милый словенин, латынских і иных толмачов; яко властне слова з греческого выкладал, иж трудно зрузуметь, чи больше греческии або словенскии языкъ оумел*. Такую выснову можна зрабіць на падставе знаёмства з царкоўнаславянскім тэкстам і з яго грэчаскім арыгіналам. Верагодна, нейкія назіранні над імі праводзіліся самім Цяпінскім. Акрамя яго мала хто ў тагачаснай Еўропе мог зацікавіцца царкоўнаславянскай версіяй на такім узроўні, каб рабіць супастаўленні з ёю ў галіне перакладніцкай тэхнікі.

Веданне царкоўнаславянскай мовы нават ужо сярод польскіх пратэстантаў, папличнікаў Цяпінскага, хутчэй за ўсё было невялікім; у поўнай меры іх тычыцца заўвага, якую мімаходам зрабіў Цяпінскі, адрасуючыся да сваіх сучаснікаў: *исте, хто бы хотел а оумель тот выклад чести, обачил бы...* Бадай, што адзіным выключэннем тут мог быць Сымон Будны, які ведаў шэраг старажытных моў і, працуючы над польскім перакладам Св. Письма, часам звяртаўся да царкоўнаславянскай версіі⁶. У *Przedmowe na nowy testament 1574* г. Будны даў ёй высокую ацэнку: *Co się słowińskiego przekładu dotyczy, temu też ja nie tylko nie ganie, ale się w nim wielce kocham у owszem у to wyznawam, żem się z niego wiele nauczył*. Славуты польскі пратэстант адзначаў, што менавіта ў гэтай версіі захаваліся асобныя старажытныя чытанні грэчаскіх арыгіналаў, і таму лічыў яе разам з грэчаскай і лацінскай версіяй Св. Письма важней крыніцай для біблейскай крытыкі тэксту⁷.

5. Справу славянскага перакладу Цяпінскі прысвойвае адной асобе, у якой лёгка прызнаецца Св. Кірыла (Каістанцін) Філасоф (каля 827—869), але не ўспамінае пра ягонага брата і аднадумца Св. Мяфодзія (каля 815—885): *писмо... тетра евълия и апостола словенского... от некоторого з словян выложено*. Відаць, Цяпінскі, якога цікавіў у першую чаргу пераклад евангелля, меў падставы весці гаворку аб адным перакладчыку гэтай часткі Бібліі, паколькі старажытная славянская агіяграфія, апавядаючы пра факт перакладу Св. Письма, выводзіла Кірылу адзінаасобным перакладчыкам (па меншай меры евангелля). Напрыклад, так: «Працяглае» і «Кароткае» жыцці Кірылы, «Охрыдская легенда», «Паданне аб пісьмёнах» чарняца Харобра, «Пахвальнае слова Кірылу» Клімента Охрыдскага і нават «Аповесць пра Мяфодзія». Увага Цяпінскага да асобы першага славянскага перакладчыка зразумелая, бо ў ім беларускі асветнік шукаў узор і прыклад сваёй дзейнасці.

Збянтэжвае ў гэтым фрагменце *Прадмовы* нацыянальнасць Кірылы, якому прыпісваецца славянскае паходжанне; трохі ніжэй аўтар гэта нават падкрэслівае: *тот мужъ, нашъ милый словенин*. Ці не ідзе тут гаворка пра стваральніка Вульгаты бл. Ераніма Стрыдонскага (330—419), ураджэнца Ілірыі, якога на гэтай падставе пазнейшае царкоўнае паданне лічыла славянінам? Аднак кантэкст тут даволі ясна гаворыць, што перакладчыку гэтаму належыць менавіта славянскі пераклад. Кірыла і Мяфодзій па выхаванню і культуры былі грэкамі⁸. Дарэчы, царкоўнаславянская кніжнасць не надавала вялікай увагі пытанням аб нацыянальнасці салунскіх братоў і таму магла гаварыць пра іх як пра славян.

На падставе разгляду *Прадмовы* можна зрабіць наступнае падагульненне. У ходзе працы над перакладам і выданнем Васіль Цяпінскі ўнікнуў у сутнасць праблем, звязаных з гісторыяй існавання царкоўнаславянскага перакладу, азнаёміўся з асноўнымі формамі бытавання біблейскіх перакладаў і асаблівасямі перакладніцкай практыкі. Гэтая выснова мусіць стаць фундаментам для далейшага вывучэння перакладніцкай практыкі самога Цяпінскага і ягонай працы як біблеіста.

¹ Гл.: К л і м а ў І. П. // Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1993. № 1. С. 40.

² Frick D. A. Polish sacred philology in the Reformation and the counter-Reformation: Chapters in the history of the controversies (1551—1632). Berkeley, 1988. P. 5.

³ Д о в н а р-З а п о л ь с к и й М. В. // Изв. Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. Спб., 1899. Т. 4. Кн. 3. С. 1049.

⁴ Гл.: И с т р и н В. М. Книги временныя и образныя Георгия Мниха: Хроника Георгия Амартола в древнем славянонорусском переводе. Текст, исследование и словарь. Т. 1: Текст. Пг., 1920. С. 58—59.

⁵ Гл.: Полное собрание русских летописей. Т. 26: Вологодско-пермская летопись. М.; Л., 1959. С. 9.

⁶ Гл.: Г о л е н ч е н к о Г. Я. // Книга: Исследования и материалы. М., 1965. Т. 10. С. 154 і далей.

⁷ Гл.: F r i c k D. A. // Language. Literature. Linguistics: In honor of Francis J. Whitfield on his seventieth birthday. 25 March 1986. Berkeley, 1987.

⁸ Аднак час ад часу робяцца захады даказаць славянскае паходжанне Кірылы і Мяфодзія. Гл., напрыкл.: Т ь п к о в а-З а и м о в а В. // Константин-Кирил Философ: Юбилейн сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София, 1969.

Т. Р. РАМЗА

АБ АДНОЙ РАЗНАВІДНАСЦІ АДНАСАСТАЎНЫХ СКАЗАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У гутарковым і мастацкім стылі сучаснай беларускай літаратурнай мовы актыўна выкарыстоўваюцца аднастаўныя сказы, якія маюць адмоўнае значэнне і арганізаваны з адмоўнай часціцы *ні (ані)* і субстантыва ў форме роднага склону (часам з залежнымі ад яго словамі). Гэта сказы тыпу *Ні душы; Ані вестачкі*. У лінгвістычнай літаратуры на сказы дадзенага тыпу існуе некалькі пунктаў гледжання: яны разглядаюцца як разнавіднасць безасабовых сказаў, як асобая разнавіднасць іменных канструкцый, як генетыўныя адмоўныя сказы, як двухстаўныя мадэлі¹. Большасць даследчыкаў лічыць іх безасабовымі сказамі, але з прычыны рознага падыходу да іх сутнасці і класіфікацыі надаюць ім мноства азначэнняў: «безасабовыя няпоўныя», «асобы від адмоўных безасабовых сказаў», «адмоўныя аднастаўныя», «безасабовыя адмоўныя экзистэнцыяльныя сказы з няпоўнай структурнай асновай», «адмоўныя безасабовыя», «экзистэнцыяльныя безасабовыя сказы адмоўнага характару», «безасабовыя генетыўныя», «безасабовыя адмоўныя канструкцыі з эліпісам дзеяслова быцця», «іменныя безасабовыя сказы»². А калі ўлічыць, што падобныя сказы адносяць да «двухкампанентных сказаў з лексічна абмежаванымі кампанентамі»³, то атрымліваецца даволі-такі стракаты малюнак. У беларускай граматычнай літаратуры аб гэтых сказах толькі згадваецца ў «Граматыцы беларускай мовы» і ў «Беларускай граматыцы».

Усебаковы аналіз дастаткова вялікай колькасці фактычнага матэрыялу дазваляе зрабіць пэўныя высновы адносна граматычнай прыроды адзначанага тыпу сказаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Назіранні паказваюць, што па структурнай арганізацыі такія сказы, як *Ані гуку*, поўныя: няма падстаў лічыць іх няпоўнымі, бо «адсутнасць слова няма ў цяперашнім часе пры наяўнасці *ні* (і яго варыянта *ані*) стала моўнай нормай»⁴. Напрыклад: *У канторы — ні душы* (А. Асіпенка); *Ані гуку...* (М. Зарэцкі); *На вуліцы — ні душы* (Н. Гілевіч); *Нідзе — ні духу, ні зыку чалавечага* (Л. Дайнека); *Ні кустоў, ні дрэў — гола. Ні людзей, ні жывёлы* (А. Асіпенка); *Ані зыку, ані шолаху* (М. Зарэцкі); *А у наваколлі — ні душы* (С. Законнікаў). Такія сказы самі па сабе выражаюць пэўны закончаны змест, яны не залежаць ад суседніх сказаў, а «кантэкст не ўказвае на пропуск якіх-небудзь членаў»⁵. Параўн.: *Як белы птах, плыў над горадамі месяц. Туманілася наваколле. Ні агеньчыку... Ні голасу чалавечага... Быццам горад заснуў і ніколі ўжо не працнецца* (Л. Дайнека); *Змора... Змора... Адна змора... Ні страху, ні жаласці* (М. Зарэцкі); *«Матрона!» Зноў ані гуку* (М. Зарэцкі); *Стаяць «Беларусы», два новенчкія, толькі прыгналі, залазь і едзь, два патрапаньця, на рамонце. У адным кабiна расчынена. Зазірнуў: акумулятар стаяць, саўсім новенькі, відно, што з завода. І кругом — ні душы...* (А. Кудравец); *Сяло спіць смяротным снам, ахінутае цемрай і магільнай цішынёй... Ані зыку... Ані руху...; Пяжска было. Ані вестачкі. Чужыя людзі, чужы край* (М. Зарэцкі); *І вось наладзіў яе, цішыню: застаўся на дачы адзін. Навакал — ні ду-*